

רבי נפתלי הירץ טריוויש ש"ץ מפפד"מ בעל סידור הקבלה רבי הירץ ש"ץ

ספר הגור – פרשת שמיטה

רבינו נפתלי הירץ טריוויש חי לפני כחמש מאות שנה, בערך בשנים רכ"ה-ש'. הוא היה תלמידו של גדול הדור, רבינו יעקב מרגלית בעל "סדר הגט", ואחר כך כיהן כדיין בקהילות החשובות באשכנז: לנדא, וורמיישא ופרנקפורט.

עיקר פרסומו של רבינו לדורות בא לו בזכות פירושו לסידור, שנודע בשם "סידור המקובל ר' הירץ", (נדפס בטיהינגן בשנת ש"ך). כמי ששימש שליח ציבור של קהילת פרנקפורט המפוארת מדרין רבינו בסידורו כל מתפלל, ובעיקר שליח ציבור, בהלכות התפלה, בפירושה ובכוונותיה הנסתרות. בהקדמה למהדורת צילום (ארץ ישראל תשלי"א) נזכר שהשתמשו בסידור זה גדולי המקובלים, החל מהאר"י הקדוש ועד רבי נתן אדלר, החסיד שבכהונה, שחתימתו נראית בשער הספר שממנו הוכנה אותה מהדורה. עוד מובא שם, שהשלי"ה הקדוש מזכירו בספרו פעמים רבות (ראה מס' ר"ה, ראש פרק דרך חיים: "לשון מהר"ר הירץ בסידור קבלה שלו". וכן במס' תמיד, ענייני תפלה וכו'): "כתב המקובל מהר"ר הירץ ז"ל בפי הסידור שלו".

חיבור נוסף של רבינו שנדפס הוא ספר "נפתלי אלקים נפתלי", והוא ביאור לפירוש רבינו בחיי על התורה (נדפס לראשונה בהידרוס בשנת ש"ו). בשם הגדולים מציין החיד"א שרבי חיים ויטאל מביא כמה פעמים חיבור זה. בעל התוספות יום טוב כתב על ספר זה ביאור (יצא לאור בלונדון תשי"ט).

פירושו של רבינו לרש"י על התורה – שנקרא על ידי אחד ממעתיקי הקדומים "הגור" – נראה כהעלאה על הכתב של לימוד עיוני של רבינו עם חבריו ועם תלמידיו. רשימות אלו של רבינו הירץ הגיעו אלינו בשתי העתקות: כתבי יד היכל שלמה 4 (מתואר ב"מן הגנוזים" א, מס' 10. במכון לתצלומי כת"י מס' 38456), ואוקספורד בודל. 268 (Opp.27), בעבר אופ. 256, במכון לתצלומים מס' 16736).

שמו של רבינו אינו מופיע בכתבי היד, ולא היינו יודעים לייחס את הספר אליו אלא תושייתו וכשרונו הברוך של חכם וסופר הרב ישראל מ. פלס שליט"א שגילה את זהותו מתוך פירושו לפרשת שמיני שהובא שם תירוץ בשם "בני הר"א טריוויש". יחד עם עוד פרטים ביאוגרפיים הפזורים בספר – כגון הגעתו של המחבר לעיר פרנקפורט בשנת רפ"ד (פרשת עקב) – מתברר שהמחבר הוא רבינו נפתלי המכונה הירץ טריוויש הני"ל, ובנו הוא רבי אליעזר הני"ל.

כתה"י נמצא בשלבי עריכה בידי ראשי חברי "מתיבתא דרש"י", על יסוד שני כתבי היד, ששניהם משובשים בנוסחם וקשים לקריאה. כאן מתפרסם לראשונה ביאורי רבינו על פרשת אחרי. בהערות נעשה מאמץ להקל על הלומד ככל שניתן.

כתה"י נמצא בשלבי עריכה בידי ראשי "מתיבתא דרש"י" (העוסקים בלימוד פירוש רש"י על התורה בעיון ובההדרת מפרשי רש"י חדשים גם ישנים) העומד לתפארת בפרסד כץ מיסודו ובנשיאותו של האב"ד הגאון רבי אהרן שפירא שליט"א, ובראשות הרה"ג י.מ. פלס מהרש"ל (פרשת אחרי, על פירוש רש"י שהמציא לדיינו דוגמא מפרים המשובח על פרשת שמיטה. נערכו על יסוד שני כתבי היד, ששניהם משובשים בנוסחם וקשים לקריאה. בהערות נעשה מאמץ להקל על הלומד ככל שניתן.

(כה, א) בהר סיני. פירש רש"י: מה ענין [קשה] עדיין לא קרא שמיטה¹. אלא שמיטה אצל הר סיני. קשה, "בהר סיני" היה לו לומר למעלה²,

1. היינו שעדיין לא נזכר שבשמיטה הכתוב מדבר. ועל אף שכן מפורש בפסוקים הבאים, מכל מקום עד כאן עדיין לא נזכר ענין השמיטה. ואם כוונת רש"י לפסוקים הבאים, היה ליה להעתיק גם ההמשך, או לפחות לציין: וגו'. לכאורה ניתן היה ליישב דייקו של רבינו ברש"י, דהנה אמת נכון הדבר שדרכו של רש"י להעתיק בדה"ב בדייק המילים שבא לבאר, כמפורש יוצא מכמה מפרשי רש"י [לדוגמא, ראה מהרש"ל (פרשת אחרי, על פירוש רש"י ד"ה יצנוף) שמעדיף פירוש דחוק שמתאים עם ד"ה, על פני פירוש מרווח משום שאינו מתאים עם ד"ה], מכל מקום כאשר רש"י מפרש פסוק שלם או פרשה שלימה אזי מעתיק המילים הראשונות בלבד, כדוגמת רש"י בפרשת תצוה (שמות כח, ו) ד"ה ויעשו את האפדן, וכן בפרשת חקת (במדבר כא, כו) ד"ה והוא נלחם, שכוונתו לכללות הפסוק או הענין (ראה לקוטי שיחות חלק ו עמוד 170 הערה 7, חלק ח עמוד 141 הערה 3, ובכמה מקומות). אם כן יתכן שעל אף ש"עדיין לא קרא שמיטה", מכל מקום בהעתיקו המילים "בהר סיני" כוונתו לכל הענין.

אצל הר סיני³. ומתריך⁴ דוקא בשמיטה נאמר הר סיני, ומה ענין וכו' עד ללמד שכללותיה ופרטיה וכו'.
 רש"י [ממשך]: ונראה לי שכך פירושו.
 מאי קושיא לרש"י. אלא קשה ליה מנלן ל"אף כל"⁵, תאמר לגופיה⁶. ומתריך לפי שלא מצינו

אולם רש"י מסתפק בהעתקת התחלת הפסוק והענין רק כאשר התחלה זו מכילה את תוכן הענין המתפרש או לפחות חלק ממנו (ראה שם חלק יז עמוד 3-242), ואם כן כאן שרש"י מעתיק "בהר סיני" אי אפשר לפרש שכוונתו לענין בכללותו. ועוד, דאם כן הוה ליה לרש"י להקשות 'מה ענין הר סיני אצל שמיטה' (וכפי שהעירו המפרשים על לשון רש"י), ומדדייק רש"י להקשות: מה ענין שמיטה אצל הר סיני, משמע ליה דאנן ב"הר סיני" קיימינן, לכן מסגנן רש"י את קושייתו ('מה ענין "הר סיני" אצל שמיטה' בנוסח הפוך): "מה ענין שמיטה אצל הר סיני". ועל זה הוקשה לרבינו: עדיין לא קרא שמיטה.

2. כנראה כוונתו למעלה בריש החומש, שם כתוב שה' קרא למשה וידבר אליו מאוהל מועד, והוה ליה למימר נמי שהיה זה בהר סיני, 'בהר סיני מאוהל מועד' (כעין שנאמר בריש חומש במדבר: "בהר סיני באוהל מועד"), וכמפורש בסוף חומש זה, כסיכום לכל החומש: אלה המצות אשר צוה ה' בהר סיני.

3. כלומר מיד אחרי הפרשיות שברור שנאמרו בהר סיני, שהן מתן תורה והקמת המשכן (מפרשת יתרו עד סוף חומש שמות).

4. עד כאן יחס רבינו לרש"י "קושיא נסתר" שאינה מפורשת בדברי רש"י (וכדמצינו במפרשי רש"י במקומות רבים ברש"י): "בהר סיני" היה לו לומר למעלה". וכאן מוסיף רבינו ומייחס לרש"י גם "תשובה נסתר", שמכיון שבשמיטה הכתוב מדבר, לכן הוזכר כאן "בהר סיני", וממשך רש"י ומבאר קישור הענינים, מה שדוקא במצות שמיטה הוזכר הר סיני, כאשר כל המצות נאמרו מסיני.

5. אף כל המצות נאמרו כללותיהן כו' מסיני.

6. למצות שמיטה, ללמדנו שכללותיה ופרטיה נאמרו מסיני, ומנין למדו רז"ל בתורת כהנים שאף כל המצות כן.

7. היינו מאחר שלא מצינו שנסנית מצות שמיטת קרקעות בערבות מואב, על כרחך שכללותיה ופרטיה נאמרו מסיני [באהל מועד שם], ולא בעי קרא, ואם כן למה ליה למימר כאן "בהר סיני", אלא לגלות על כל המצות. וכן הבינו רבים ממפרשי רש"י (אך נחלקו איך נלמדו שאר המצות), ראה: ספר הזכרון (בבבין אב), משיח אלמים (באם אין ענין וכו'), רא"ם (דברך שהיה בכלל וכו'), משכיל לדוד (בגזירה שוה).

8. כלומר בדף קטו ב, [שהוא העמוד הימני שליד קיו (=קטו), כפי שנהגו לציין בדורו של רבינו (שעמוד ב של הדף הקודם היה נחשב לתחילת הדף הנוכחי)].

9. בענין כללותיהן ופרטיהן של המצות אי נאמרו מסיני, דרבי ישמעאל סבירא ליה כללות נאמרו בסיני ופרטות באוהל מועד, ורק אליבא דרבי עקיבא כללותיהן ופרטיהן נאמרו מסיני.

10. ברש"י שלפנינו מסיים: "אלא הפקר יהיה לכל". ויתכן שרבינו יציב בהעתקת דברי רש"י, כדרכו. אבל יותר נראה שברש"י שלפניו לא היה סיוס זה בדברי רש"י. וכן נראה מעוד כמה מפרשי רש"י (חלקם בהעתקת דברי רש"י, והממשך פירושו של רבינו כאן, מפורש יוצא שיש הבלל לדינא בין ב' פירושי רש"י אלו [באיסור קצירה ובאיסור בצירה]). והנה לפי האפשרות הב' (שברש"י שלפני רבינו לא היה הסיוס: "אלא הפקר יהיה לכל" גבי קצירה) בודאי יש הבלל במשמעות ב' פירושי רש"י, שבפירושו בבצירה הוזכר הפקר, מה שאין כן בקצירה. אבל גם לאפשרות הא' איכא בנייהו, שבקצירה מפרש משמעות הלאו "לא תקצור" לא כפשוטו (ראה גם: באר מים חיים, דבק טוב ועוד),

אלא שהיא הוראה והגבלה איך לעשות הפעולה (פעולת הקצירה), "לא להחזיק בו [בכל תבואת הקציר] כשאר קציר". ואילו בבצירה מפרש משמעות הלאו "לא תבצור" כפשוטו, שהיא איסור על עצם הפעולה (פעילות הבצירה). ובפשטות יש להסביר את החילוק בין ב' פירושי רש"י אלו, דהנה לאו ד"לא תקצור" איירי ב"ספיח קציר" העולה

מאליו והוא הפקר, ולפיכך הוכרח רש"י להוציא את "לא תקצור" מפשוטו ולפרש שלא נאסרה עצם פעולת הקצירה בספיחים. אבל לאו ד"לא תבצור" איירי ב"ענבי נזירך", וכדפירש רש"י: "שהנזרת והפרשת בני אדם מהם ולא הפקרתם", לפיכך פירש "לא תבצור" כפשוטו, שנאסרה פעולת הבציר בענבים שלא הפקירם. וכן מפורש יוצא מסיים דברי רבינו: "לא תבצור [כו'] מכל וכל, אף אם לא תרצה להחזיק בה, כי אם מן ההפקר, בעבור שהנזרת והפרשת מבני אדם". [ויש לציין כי חלק ממפרשי רש"י הבינו שאין הבלל בתוכן שני דיבורי רש"י אלו, ראה: רמב"ן, עבד שלמה, רא"ם, ועוד. ויש מפרשי רש"י שהבינו ברש"י כדעת רבינו שאין זה שינוי גנוגן גרידא, אלא ששתי הלכות שונות נאמרו כאן, מר כדאית ליה ומר כדאית ליה. ראה: גור אריה, באר בשדה, ועוד].

11. בשני כתבי היד: "אלמן".

(כה, י) ואיש אל משפחתו תשובו. [פירש רש"י]: לרבות נרצע.

הקשה מה"ר איסרלין ז"ל¹⁷ הלא מפסוק ד"וקראתם דרור" [ברישא דקרא] נפקא: בין נרצע בין שלא כלו לו שש שנים [רש"י שם]. ומתריך¹⁸ דאי מהתם הוה אמינא "דרור" – כל שנת היובל, ואחר כך (יחזיר) [יחזור] לבעליו,

למה לא פירש כמו כן: לא תבצר, להיות מחזיק בו כשאר (קציר) [בציר]¹². ונראה דמ"לא תקצור" מלא ו¹³ פירש כן, להיותך מחזיק בו כשאר קציר, במילוי¹⁴. ו"לא תבצר" חסו ר', לכן פירש חסר אתה מכל וכל, אף אם לא תרצה להחזיק בה, כי אם מן ההפקר¹⁵, בעבור שהנזרת והפרשת מבני אדם¹⁶.

12. אין זו קושיא על שינוי סגנון רש"י בלבד, שהרי רבינו בהמשך דבריו סובר שיש הכולל לדינא בין ב' פירושי רש"י אלו. ולכאורה לפי המבואר לעיל (בהערה 10) לא יכול היה רש"י לפרש "לא תבצר" כעין "לא תקצור" (כפי שמציע רבינו בקושייתו), שהרי "בענבי נזירך" איירי שלא הפקירם לכל, ודינם חמור יותר מקצירת ספיחים שהם הפקר. ורבינו עצמו הדגיש חילוק זה בסיום דבריו, כנ"ל. אם כן קושיית רבינו צריכה ביאור.

ונראה, דאם כי הוסבר לעיל (בהערה שם) דהמשמעות הפשוטה של "לא תבצר" היא איסור על עצם הפעולה (כמו שאכן כתב רש"י), ברם הא ניחא אילו היה כתוב "את ענבי נזירך" לא תבצר" בפני עצמו, אבל השתא שנסמכו "לא תקצור" ו"לא תבצר" זה לזה ובאותו סגנון, הוקשה לרבינו [אף אי נימא שלדינא איכא ביניהו, בכל זאת הרי רש"י לא בא להורות הלכה, כי אם לפרש פשוטו של מקרא], אם כן הוה ליה לרש"י לפרש "לא תבצר" כעין מה שפירש ב"לא תקצור".

13. וכדמצינו זה כמה ברש"י שמתייחס למלאות וחסרות.

14. כלומר, שהתורה לא חסרה אותו לגמרי, והשאירה לו מקום והתירה לו לקצור.

15. יש לציין לשיקליא וטריא בכוונת רש"י באומרו "אלא מן ההפקר", האם כוונתו שיפקיר עתה את הפירות המשומרים ("ענבי נזירך") להתירים בקצירה ובאכילה, או שלפירות אלו לא יועיל הפקר, וכונתו רש"י שיותר לבצור רק פירות שהופקרו מעיקרא, ראה: באר מים חיים, גור אריה ועוד.

16. לעיל (סוף הערה 10) ציינו כמה מפרשים הסוברים כדעת רבינו שיש חילוק לדינא בין ב' דיבורי רש"י אלו. ולכאורה לפי שיטה זו היה מקום להקשות הוה ליה לרש"י לכלול את פירושו על "לא תקצור" בדיבור "את ספיח קצירך", שהרי פירושו ב"לא תקצור" תליא בפירושו על "ספיח קצירך". וכן הוה ליה לכלול את פירושו על "לא תבצר" בדיבור "נזירך", שהרי פירושו ב"לא תבצר" תליא בפירושו על "נזירך". ואם כן למה חילק פירושו גבי קציר בב' דיבורים, וכן גבי קציר. ולפירושו של רבינו ניחא למה פסק להו רש"י לדיבורים בפני עצמם, דאכן היה מקום לפרש "לא תבצר" כעין "לא תקצור" (כדקשה רבינו), ורק משום חילוק הכתיב המלא והחסר של "תקצור" ו"תבצר" פירש רש"י מה שפירש.

17. בעל "תרומת הדשן" כביאורי מהרא"י על פירוש רש"י. וכן הקשה כבר רבינו חיים פלטיאל, וכעין זה הקשה הריב"א, ונשאר בקושיא.

18. יש לציין לשאר מפרשי רש"י שמתרצים קושיא זו בדרכים אחרות (חלקם מביאים תחילה דברי המהרא"י, ויש שגם דנים בדבריו, ראה בהערה הבאה). הט"ז ב"דברי דוד" תריך: דמ"דרור" לחוד הוה אמינא דמכל מקום יחוס משפחתו נסתלק ממנו (דכתיב "ועבדו לעולם") אלא שהוא בן חורין, קא משמע לן "ואיש אל משפחתו תשובו". יש שתירצו דלעיל הזכיר זאת על סמך הלימוד כאן (עיין פירוש ר"י קניזל, אמרי שפר בתירוץ הג' בהוספת הוכחה, באר מים חיים, מנחת יהודה (בריסק) בתירוץ הא' בהוספת הוכחה, שפתי חכמים בתירוץ הא', באר יצחק ועוד). אך צריך עיון מה דחקיה לרש"י לפרט כן כבר ברישא באיזה עבדים מדובר, כאשר לא נלמד מ"דרור", אלא נתרבה מסוף הפסוק. ועוד, לפי פירושו זה (ש"נרצע" זה הוא הוא שנתרבה בסיפא) למה הקדים רש"י כאן "נרצע" לעבד בתוך שש כאילו נרצע פשוט יותר שיוצא ביובל, והרי בסוף הפסוק הוזקק לריבוי רק לנרצע. [ויש לציין למה שכתב ב"ביאור תולדות ברש"י" סיעתא לתירוץ זה ש"וקראתם דרור" היינו שדר בכל מקום שרוצה, כדפירש רש"י, והרי הנרצע אמר "לא אצא חפשי", אם כן "וקראתם דרור" לא איירי בנרצע. ולפי דיוק זה יש לומר תירוץ נוסף לקושיית מהרא"י, דרישא דקרא מיירי בנרצע שבהגיע יובל רוצה כבר לצאת ושייך בו "דרור", וסיפא דקרא בא לרבות אפילו נרצע שאינו מעוניין לצאת]. יש שתירצו דתחא "וקראתם דרור" איירי בנרצע שעברו עליו נ' שנה ("עולמו של יובל" – רש"י בפרשת משפטים), כאשר נרצע בתחילת שנת היובל הקודמת, ו"איש אל משפחתו תשובו" מלמדנו שאפילו לא עברו עליו נ' שנה ברצעתו (עיין אמרי שפר בתירוץ הב', מנחת יהודה בתירוץ הב', גרש כרמל בתירוץ הב', ועוד), או מכל מקום מהיכי נרצע שלא עברו עליו שש (עיין אמרי שפר בתירוץ הד', משכיל לדוד ועוד). יש שתירצו דלעיל מיירי במכרוהו בית דין וכאן במוכר עצמו (עיין אמרי שפר בתירוץ הד', מנחת יהודה בתירוץ הג', שפתי חכמים בתירוץ הב'). וראה נחלת אלהן שמקשה על תירוץ זה שהרי נאמר ברישא "לכל יושביה". ומדנפשיה כתב: ד"וקראתם דרור" הוא דין על בית דין, וכאן משמיענו קרא דאין האדון יכול לעכב, עיין שם. אמנם לשון הכתוב מסייעתו, או מכל מקום קשה מהיכי יתיי שהאדון יכול לעכב לאחר הכרות בית דין על פי התורה, ולמה לי קרא יתיירא. וכעין דבריו כבר כתב הבן יאיר

קא משמע לן "ואיש אל משפחתו תשובו" (כה, יא) את נזריה. [פירש רש"י]: ענבים המשומרים וכו' (פירש רש"י) נמצא שתי שנים סמוכות זה לזה.

אך קשה, דרש"י פירש "ובכל ארץ אחזתכם גאלה"²⁰ [להלן פסוק כד] לרבות בתים ועבד עברי, למה לי לרבות עבד עברי?²¹

קשה מה בא רש"י לחדש²², פשיטא כן הוא²³. ואולי בא להקשות לערבינהו שמיטין

ד"וקראתם דרוור" אינה אלא קביעת מהות השנה כשנת דרוור, ועל זה מפרש רש"י למי נוגע דרוור זה - לעבדים, בין נרצע וכו', וציווי על שיחזור העבדים נאמר בהמשך: ושבתם וגו', ובתוך ציווי זה, ציין רש"י "לרבות" את הנרצע [כנראה רק ממילת "תשובו" היתירה]. אבל גבי "וקראתם דרוור" לא כתב "לרבות", דאין כאן לפותא. ובתירוץ זה ניחא, שלדעתו אין ב"וקראתם דרוור" ציווי על הכרות בית דין, אלא תיאור מהות השנה. וכמו כן לא יקשה מה דחקיה לרש"י להזכיר כבר בראש הפסוק את הנרצע, שהריבוי שלו הוא מסוף הפסוק, כנ"ל. גם לא יקשה מה שקשה על כל מפרשים הנ"ל (מלבד ה"נחלת אלחנן") שהיה ליה לרש"י לפרש דבריו. נאלא שיש להעיר, דבפשטות כוונת רש"י (בד"ה "וקראתם דרוור") בהקדמו נרצע לעבד בתוך שש, דלא זו אף זו קאמר, דלא מבעיא נרצע שעבד שנים רבות יצא ביובל, אלא עבד שלא כלו לו שש גם כן יצא. אבל לתירוץ של ה"בן יאיר" "דוקראתם דרוור" אינו מדיני ויבל, אלא קריאה למהות השנה, אם כן למה לא הקדים רש"י עבד בתוך שש, שהוא קודם לנרצע ומצוי יותר ממנו. ועוד, אם כנים הדברים שלדעתו הריבוי הוא רק מתיבת "תשובו", אם כן צריך עיון מה שהעתיק רש"י בדי"ה גם תיבות "ואיש אל משפחתו". ויש להאריך בכל זה, ואכ"מ.

19. וראה הואיל משה וצדה לדרך שהקשו: אם כן "וקראתם דרוור" למה לי, ותיצו דאיצטרין "וקראתם דרוור בארץ", בזמן שהדרור נוהג בארץ וכו', כדררשינן בפרק קמא דקידושין וכו' [וצריך עיון, הרי רש"י פירש על "וקראתם דרוור", בין נרצע וכו', ואם כן הקושיא במקומה עומדת, דמאחר שמרבין נרצע מ"ואיש אל משפחתו תשובו", למה לי "וקראתם דרוור". ואפשר שלדעת מהרא"י אין הוכחה ממשמעות "ואיש אל משפחתו תשובו" שחזור לעולם, ורק מזה שיש ב' לימדים יליפין כן]. וב"דברי דוד" מקשה דהוה ליה למימר "לרבות אחר היובל".

20. בכל נוסחאות רש"י ומפרשי רש"י שראינו הד"ה ברש"י שם: ובכל ארץ אחזתכם, ותיבת "גאלה" שהעתיק רבינו בד"ה חידוש הוא. ויתכן שרבינו גרס כן שכן לפי פירושו אכן יש נפקא מינה בין ב' הפירושים של רש"י בביאור תיבת "גאלה", מה שאין כן לשאר מפרשים, ראה הערה הבאה דעת רבינו ושאר המפרשים בפירוש דברי רש"י. וראה סוף הערה שם בנוגע לד"ה.

21. שהרי כבר למדנו זאת מהפסוק "וקראתם דרוור". וראה פירוש ר"ש אלמושיניו (בפסוק כד שם): ולמעלה אמר ואיש אל משפחתו תשובו, לרבות את הנרצע, רצ"ל שהאחד לקנין שנים לכלשכמורוהו בית דין (כן הוא במהדורות פיליפ), והא' לנרצע, ששניהם הוצרכו, ע"כ, הובא גם ב"משיח אלמים". אבל פליאה רבה דמאי אחי תירוץ, הא מפורש ברש"י אישא דקרא - וקראתם דרוור, בין נרצע בין שלא כלו לו שש שנים משמכר [ופשוט דהיינו במכורוהו בית דין, אבל מוכר עצמו שיוצא ביובל מפורש להלן פסוק מאן], וכקושיית רבינו. [וראה בהמשך עוד פליאה עצומה בדבריו].

מכל מקום מדברי רבינו, ומדברי האלמושיניו הנ"ל, עולה שמה שפירש רש"י: "ובכל ארץ אחזתכם [גאלה], לרבות בתים ועבד עברי", קאי איציאה ביובל. והכי נמי משמע בפשטות מפירוש ה' ברש"י שם, שכתב: ולפי פשוטו סמוך לפרשה שלאחריו [כלומר לגאולת קרובים] וכו', הרי שלפירוש הא' לא קאי על הפרשה שלאחריו אלא על הפרשה שלמעלה - יציאה ביובל [וכן הוא ב"עיקר שפתי חכמים" ובחומש בית יהודה]. אלא שהסבר זה בפירוש הא' ברש"י שם קשה מינה וביה, שהרי רש"י שם ממשך: "ודבר זה מפורש בקידושין בפרק א", ובסוגיית הגמרא שם (כא, א) נמצא הלימוד "לרבות בתים ועבד עברי" ביחס לגאולת קרובים, ולא ביחס ליציאה ביובל. ולאידיך גיסא ממה שכתב בפירוש הב': ולפי פשוטו סמוך לפרשה שלאחריו, משמע שלפירושו הא' פסוק זה מסיים פרשת יציאה ביובל, וזה לא כלימוד הגמרא לקידושין שם. וכנראה מראה מקום זה שציין רש"י הכריח רובם ככולם של מפרשי רש"י (החל מרמב"ן) לפרש גם פירוש הא' בענין גאולת קרובים דלהלן [אלא שהרמב"ן חולק עליו בזה, מצד הסברא שיותר פשוט ששייך לפרשה דקאי ביה - יציאה ביובל]. ואולי גם קושיית רבינו הביאתם להבנה זו. ומה שכתב רש"י בפירוש הב' "ולפי פשוטו סמוך לפרשה שלאחריו", היינו לפרשה שלאחריו ממש - גאולת שדה אחוזה, ויאלו לפירוש הא' קאי על גאולת בתים ועבד עברי, שלאחריו אחרי.

אך לפי הבנה זו עדיין דברי רש"י קשים, א' דאם כן למה האריך בפירוש הב' בענין גאולה: "שהמוכר כו' רשאי לגאלה כו' או הוא או קרוביו ואין הלוקח יכול לעכב", כאשר פרטים אלו שייכים גם לפירוש הא' דאיירי בגאולה. ב' לשיטתם הוה ליה לרש"י להקדים הפירוש הב' שהוא לפשוטו, וגם קאי על פרשה הסמוכה, ואחר כך פירוש הא' שקאי על הפרשה שלאחריו אחריה. אבל להבנת רבינו ודעימיה דברי רש"י מחוורים כשמלה, שלדעתם רק פירוש הב' קאי על פרשת גאולת קרובים, ויאלו פירוש הא' קאי על פרשה דהשאת - יציאה ביובל, ומבחינה זו (ששייך לפרשה דקאי ביה) הוא יותר קרוב לפשט מפירוש הב', ומובן למה מקדימו לפירוש הב', אף על פי שהוא יותר קרוב לפשוטו מצד

ויובלות יחד²⁴. ומתריך לכן חילק אותם²⁵ לתחילת שש. [ועל זה אומר רש"י] ונמצא שת"פ לאפוקי [מ]רבי יודא²⁶ דאמר [בנדרים סא, א] שנת החמישים עולה לכאן – ליובל, ועולה

פירוש מילת "גאולה". אמנם לא נכחד שדברי ר"ש אלמושינו קשים מאד, דמזכה שטרא לבי תרי, שמקושייתו גבי עבד עברי הנז' מפורש יוצא שמפרש דברי רש"י איציאה ביובל, אבל בריש דבריו גבי בתים כתב מפורשות שקאי על גאולת קרובים, והיא פליאה עצומה. וביותר יקשה איך העתיקו ה"משיח אלמים", מבלי להעיר על הסתירה בדבריו מיניה וביה.

בכל אופן, לפי דרך זו (דרכו של רבינו ודעימיה) שמפרשת את דברי רש"י בפירוש הא' ביחס ליציאה ביובל, המשך הלשון: "ודבר זה מפורש בקידושין בפרק א' עדיין צריך ישוב כנ"ל. ומסתבר שבנוסח רש"י שלפניהם לא היה המשך לשון זה [וכן מפורש יוצא מפירוש מהר"ם ברונא שלא גרס כן ברש"י. וכן משמע מהרא"ם, ספר הזכרון ועוד. או נימא שהיה כתוב ברש"י: "ודבר זה מפורש בקידושין בפ"א, ואין הכוונה כפי שפייענחו בפרק א', אלא הכוונה: בפירוש אחר, והיינו שבקידושין נאמר אותה הלשון "לרבות בתים ועבד עברי", אבל בפירוש אחר, דרש"י מפרש כן על יציאה ביובל ואילו בגמרא על גאולת קרובים]. ואכן לפירוש הא' קאי איציאה ביובל (דלא כגמרא בקידושין, וכנראה שהבין כן בתורת הכהנים), ולפירוש הב' סמוך לפרשה שלאחריו, לגאולת קרובים. ועל זה הקשו רבינו והאלמושינו, מר כדאית ליה ומר כדאית ליה, למה לי קרא "ובכל ארץ אחותכם" על יציאה ביובל, כאשר כבר נאמר לעיל.

ואולי יש ליישב קושיית רבינו שמה שכתב רש"י: "לרבות בתים ועבד עברי" הוא בהמשך למה שכתב בדבריו הקודם "והארץ לא תמכר", שבא להוסיף לאו על העשה. ובהמשך לזה מפרש רש"י: "ובכל ארץ אחותכם", דגם בכתיב ועבד עברי איכא לאו בנוסף לעשה. ולפי זה מדויק מה שבכל הנוסחאות שלפנינו מעתיק רש"י בד"ה רק "ובכל ארץ אחותכם", ללא תיבת "גאולה" (ראה הערה הקודמת), והרי בפירוש הב' לכולי עלמא מתייחס רש"י לתיבת "גאולה". אך לדברינו בא רש"י להדגיש דלפירוש הא' נמשכות תיבות "ובכל ארץ אחותכם" ללאו "והארץ לא תמכר", והלאו שייך גם "ובכל ארץ אחותכם", ובא לרבות בתים ועבד עברי. ורבינו לא ניחא ליה בתירוץ זה ונשאר בקושיא, אי משום שהיתה לפניו הגירסא בד"ה ברש"י גם "גאולה" (כנ"ל), אי משום שלא ניחא ליה לחתוך הפסוק בסכינא חריפא, ועל כן גרס בד"ה "גאולה", והבין.

22. ועיין "בן אהרן" שמקשה איך "נמצא".

23. וכן הקשו עוד מפרשי רש"י, ראה: אמרי שפר [דלא תימא דאחד קדוש יותר מחבירו, ועל זה אומר רש"י: "כשם שנאמר בשביעית כן נאמר ביובל" וב' שנים שוות בקדושותן סמיכות זו לזו], נחלת יעקב [לדעתו כתב כן כהקדמה לפירושו בפסוק כב], דברי יאיר [עיין שם שבדבריו נכללים כמה נקודות שבדברי רבינו], אהל יעקב [דלא תימא דבשמיטה הסמוכה ליובל אין נוהג בה דיני שמיטה, כפי שיש להבין מלשון "יובל היא שנת החמישים", לזה אומר רש"י שאינו כן אלא: "כשם שנאמר בשביעית כן נאמר ביובל" וב' שנים קדושות סמיכות זו לזו, עיין שם. אך צריך עיון הדוה ליה למימר כן בד"ה "יובל היא"], נחלת אלחנן [דלא רק לגבי הלאווין שוה יובל לשביעית אלא גם העשה דשביחה וב' השנים קדושות] ועוד.

24. היינו פרטי הדינים המשותפים לשמיטה ויובל [אבל פשוט שדינים המיוחדים ליובל, טעונים פרשה בפני עצמה]. ולדעת רבינו כאן (בדרכו הראשונה) היינו מה שמוסיף רש"י: "כשם שנאמר בשביעית כן נאמר ביובל", דלכאורה מה קא משמע לך רש"י בזה, כפי שהקשו המפרשים (ראה: רא"ם בפסוק בא, מנחת יהודה (בריסק), שפתי חכמים, משכיל לדוד [דלא תימא דעדיף יובל משביעית], אהל יעקב [הנז' בהערה הקודמת], באר בשדה?, מלבי"ם, נחלת אלחנן ועוד). ולדעת רבינו בא להקשות, הרי אותם פרטי דינים שנאמרו בשביעית חזרו ונאמרו ביובל (וראה גם דברי יאיר), וקשה למה אכן נאמרו אותם הדינים ב' פעמים, הוה ליה לערבינהו. וראה: שפתי חכמים ועוד שמדייקים כן ומבארים באופנים אחרים.

25. את הדינים המשותפים לשמיטה ויובל, וחזר עליהם בב' הפרשיות.

26. מפורש בדברי רבינו (בב' דרכיו כאן) שבמה שכתב רש"י: נמצא בו, בא לאפוקי משיטת רבי יהודה דשנת הנז' עולה לכאן ולכאן [ועיין דברי יאיר באריכות]. ולכאורה הדבר מוקשה, שהרי גם לרבי יהודה שנת המ"ט ושנת הנז' (שהיא גם שנה א' של שמיטה הבאה), הן ב' שנים קדושות סמוכות זו לזו. ונראה שרבינו הבין את שיטת רבי יהודה כאמור בירושלמי (קידושין א, ב) ש"פעמים שהוא [יובל] בא באמצע שני שבוע [שמיטה]. ופירש ה"פני משה" שמנין היובל הוא חמישים שנה מיובל הקודם, ללא קשר למנין השני השמיטה, ונמצא שלא תמיד הן סמוכות.

27. אילו נאמרו הדינים המשותפים לשמיטה ויובל יחד ודינים המיוחדים ליובל בפני עצמם היה מקום לומר שאין קשר של זמן בין שמיטה ויובל. אבל עכשיו שנאמרו הדינים המשותפים בפרשת שמיטה ולאחר מכן חזרו ונאמרו בפרשת יובל הסמוכה לפרשת שמיטה, בא הדבר לומר שסמוכות זו לזו, ולאפוקי מדברי יהודה.

28. הוא לשון רש"י לעיל (פסוק ה) גבי שביעית: ענבי נזירין, שהנזרת והפרשת בני אדם מהם. ולדעת רבינו בא רש"י כאן לומר דגבי יובל אי אפשר לפרש כן "נזירה". כי לא שייך פרישות בכניסת היובל, כדמפרש ואזיל. וזה שדייק רש"י: "ענבים המשומרים, ולא כדלעיל: "שהפרשת", ומה שממשך רש"י: "כשם שנאמר בשביעית כן נאמר ביובל", כאילו אמר ועל פי שמיטה שנאמר וכו', כלומר אף על פי ששניהם נאמרו בפסוק בלשון דומה, אי אפשר לפרש

בטוחים שלא יהיו חסרים, אבל עתה יאמר מה נאכל בשנה השביעית הרי צריכין אנו לצמצם על השמינית.

(כה, כט) בית מושב עיר חומה. פירש רש"י: בית בתוך עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.

קשה לי מנא ליה לרש"י מזה המקרא³⁴. ונראה דגם כן בזה מתורץ דקשה ליה דליכתוב³⁵ לפני³⁶ שדה אחוזה³⁷. ומתורץ דשדה אחוזה אין בו חילוק³⁸, ובית זה מיירי במוקפת חומה מימות יהושע, מילתא דלא שכיחא היא.

שהרי שנת מ"ט שמיטה הפקיר, אלא בא לומר²⁹ אם אמרת נ' שנה³⁰ עולה לכאן ולכאן, ובאת לפרוש העולם³¹ מן הענבים, לא תעשה כי ב' שנים סמוכות וקדושות.

(כה, ט) מה נאכל בשנה השביעית [הן לא נזרע].

הקשה מה"ר איסרלין ז"ל³² הן לא נזרע, הלא יש לכם לאכול מה שזרעו בשנה בשישית, "מה נאכל" בשנה השמינית" היה לו לומר, הן לא נזרע בשביעית, [ואם כן] מה נאכל³³. ומתורץ דרך הצייקגים לצמצם עד הסוף שיהיו

"נזיריה" ביובל כ"נזירין" בשמיטה לשון פרישות, אלא לשון משומר, ולבאר ההכרח לכך אומר רש"י: ונמצא וכו', כדמפרש ואזיל.

29. כלומר, אם יסבור בעל הכרם בשיטת רבי יהודה הנ"ל ששנת הנ' עולה ולכאן, וכפירוש המובא לעיל מן הירושלמי ששנת היובל מתרחקת מן השמיטה, ולפיכך ירצה בסוף שנת השמיטה השביעית (סוף שנת מ"ט) לגדור את כרמו ולמנוע מבני העולם להכנס לכרמו, על זה אומר הכתוב "לא תבצרו את נזיריה", שלא ינזיר, כי ב' שנים קדושות סמיכות זו לזו, שמיטה ויובל, ודלא כרבי יהודה.

30. כלומר, שנת הנ'.

31. כלומר, בני אדם.

32. בעל "תרומת הדשן" הנ"ל, שם.

33. ועיין שאר מפרשי התורה שהמקרא מסורס, וכאילו אמר: 'וכי תאמרו בשנה השביעית מה נאכל (בשמינית)', ראה: בעלי התוספות, נמוקי הרי"ד (בפירוש הב'), רמב"ן, ועוד. וראה בן אהרן באריכות. ויש מפרשים באופן אחר קצת ד"בשנה השביעית" דבק עם "הן לא נזרע", וכאילו אמר: 'וכי תאמרו מה נאכל בשמינית, הן לא נזרע בשביעית. נמוקי הרי"ד (בפירוש הא'), רבינו חיים פליטאל (בפירוש הב'), ועיין שם בפירוש הא'), רבי"א, רבינו בחיי ר"ע, ועוד. וראה גם כלי יקר ועוד. ויתכן שהמהרא" (שהביא רבינו) לא ניחא ליה בב' דרכים הנז', כי טעמי המקרא מוכיחים ד"בשנה השביעית" דבוק ל"מה נאכל".

34. כלומר, היכן מצא רש"י בפסוק כאן רמז לכך שהחומה הנו "מימות יהושע בן נון", ובפרט שהפסוק נכתב עוד לפני ימות יהושע (ראה עבד שלמה). הרא"ם כתב, שסברא היא (וראה גם מנחת יהודה ודברי דוד לט"ז). אבל מקושיית רבינו נראה שלא פשוט ליה סברא זו. הגור אריה והדברי דוד בתירוץ הב' כתבו שלמדו כן מהפסוק להלן "אשר לוא חומה", לו קרי, עיין שם. אך אף כן הוה ליה לרש"י למימר "מימות יהושע" להלן שם.

35. פרשה זו של בתי עיר חומה.

36. בכתב יד ג' כתוב: "לפני דליכתוב". ובכתב יד א': "דכתיב לפני". ותיקנו על פי שניהם לפי הענין.

37. דכל מקום בית קודם לשרה. ועל פי דברי רבינו יש ליישב נוסחת רש"י שבדפוס אלקבץ: "בית מושב, בית שנתיישב בתוך עיר המוקפת חומה מימות יהושע" (ציין עליו בחומש שי למורא - כתר תורה). ולכאורה קשה, מאחר שבא לפרש תיבות "עיר חומה" הוה ליה להעתיקם בדיבור המתחיל. אבל לדרכו של רבינו יובן, שעיקר הקושיא שבא ליישב היא למה לא הקדימה תורה "בית". אך מכל מקום, כמובן ופשוט, גם נוסחת ד"ה שלפנינו (שהיא גם הנוסחה שהיתה לפני רבינו): "בית מושב עיר חומה" מובנת, שהרי סוף סוף מבאר באיזה חומה הכתוב מדבר. ולאידך גיסא, גם לפי מה שלומדים בפשטות, שרש"י בא לבאר באיזה חומה הכתוב מדבר, מובן מה שמעתיק בד"ה גם "בית מושב", שהרי מפרש "בית (שנתיישב) בתוך עיר" [דלא תימא בית מושב, או עיר חומה (משיח אלמים, די מלאכי, ועוד)]. וראה גם נחלת יעקב בהא שרשם בד"ה "בית מושב".

38. ולכן הקדימו לפני בית עיר חומה דלא שכיחא, ככפנים. כלל העולה מדברי רבינו שלדעת רש"י יש בכתוב סדר קדימה בהזכרת פרטים (ועל כן הוקשה לו כאן למה הקדים הכתוב שדה לבית). אולם כאשר הפרט הריגיל להיות ראשון היא דבר שאנו מצויים אז מקדים הכתוב את התדיר יותר (ולכן הקדים הכתוב כאן שדה לפני בית עיר חומה דלא שכיחא). וראה גם בדברי רבינו בפרשת מצורע (לעיל יד, ד) בפסוק ועץ ארז, שאזיל במהלך זה. והעירונו מזה"ר פנחס ישעיה שפירא שליט"א דלכאורה לא קשה כאן מדוע הקדים הכתוב בשדה, שהרי מוכר רכושו מקדים למכור שדהו לביתו.